

[ספרות מפמ"ר](#) << [פרידריך דירנמט](#) << [דרמה](#)

על "ביקור הגברת הזקנה" / פרידריך דירנמט

"העולם הפך אותי לזונה, אני אהפוך אותו לבית בושת"

מאת מוטי שלגי

- א. [מבוא](#)
- ב. [מאפייני המחזה המודרני](#)
- ג. [עיון במחזה](#)
- ד. [בעיית המחזה "ביקור הגברת הזקנה" – הקונפליקט הראשי \(הסיבור\)](#)
- ה. [ניתוח העלילה](#)
- ו. [ניתוח הדמויות](#)
- ז. [האם איל הוא גיבור טרגי?](#)
- ח. [תושבי העיר: מה עושים כדי להיחלץ מהדילמה הטרגית?](#)
- ט. [מוטיבים וסמלים](#)
- י. [שילוב יסודות טרגיים-קומיים - אבסורדיים](#)
- יא. [הרעיונות והמשמעויות](#)

[פעילות יצירתית](#)
[שאלות לסיכום וחזרה](#)
[ביבליוגרפיה](#)

א. מבוא

המחזה נכתב ב 1956, מספר שנים אחרי מלחמת העולם השנייה, המלחמה הנוראה, שלא היה לה פשר ולא תכלית. את הערכים המוסריים החליפו ערכים שהדגישו את כושר ההישרדות ואת הצלחת היחיד. גברה הנטייה של התועלת האישית, עלה קרנו של האגואיזם. במקביל גברה גם השחיתות החברתית-שלטונית. לשלטון הכוח, לעשירים הממון. כוח וכסף קונים הכל. כך הופכים כולם למשועבדי הממון, ממון הפוגע בערכי המוסר הבסיסיים של צדק, של הגינות ושל יושר. ועבירה גוררת עבירה. אין צדיק בסדום המודרנית. וכאן אנו עומדים על סיפו של המחזה של דירנמט.

המחזאי השויצרי כתב מחזות נוספים, כמו: **הפיסיקאים**, מחזה המתאר את ההשלכות הצפויות מפצצת האטום (פצצת אטום מוזכרת באפילוג במחזה שלפנינו). דירנמט כתב גם סיפורים, כמו: סיפור **התקלה**, סיפור המתאר משפט דמיוני שעורכים שלושה בעלי מקצועות מכובדים לאדם שלא עשה דבר! אפשר למצוא נקודות דמיון בין הסיפור הזה למחזה שלנו.

ב. מאפייני המחזה המודרני

המחזה שלפנינו הוא מחזה **מודרני**. נדגיש את מאפייניו מול המחזה **הקלאסי** (קלאסי מובנו דגם מופת. הכוונה למחזה היווני והשקספירי).

1. 2-3 **מערכות** ולא 5 מערכות כבקלאסי (לעיתים כולל אפילוג).

2. **מעמד חברתי**: הגיבור הוא גיבור ממוצע, בדר"כ ממעמד הביניים, שלא כבקלאסי (בני מלכים ומעמד גבוה).

3. **הלשון - פשוטה** (לעיתים משובצת בסלנג), לעומת הלשון **הגבוהה** של הקלאסית.

4. **גיבור טרגי** - הגיבור עשה מעשה קשה, אך קשה לפסוק אם זה מעשה נורא-מביש. הטרגיות נובעת לא רק מהמעשה הקשה (או הנורא?), אלא נובעת מהבעיה המוסרית הקשה המוצגת במחזה.

5. **מראה מזוויע** – המחזה המודרני מראה את המראה המזוויע (רצח), שלא כמו בקלאסי (אין רואים את התאבדות אנטיגונה והימון).

6. **סמליות** – המחזה המודרני מרבה בסמליות חפצים ואביזרים הרבה יותר מהמחזה הקלאסי.

7. **הז'אנר** - המחזה המודרני אינו חד כיווני. הוא מכיל יסודות טרגיים וקומיים כאחד, כלומר מחזה טרגי-קומי, ולא טרגי או קומי בלבד.

סיכום: כל המאפיינים הללו באים לביטוי במחזה שלפנינו.

ג. עיון במחזה

1. **זמן**: הבגידה בקליר נעשתה ב 1910, עברו 45 שנה. הזמן המתואר איפוא הוא 1955, שנה לפני פרסום המחזה.

2. **מקום**: מוזכרות ערים אירופאיות כמו ברלין ורומא, אך גם ערים לא ידועות, כמו קאפיגן (המחזאי נולד בקונולפנגן...או לפנינו גם סירוס של קופנהגן הידועה?) או גילן, בה מתרחשת העלילה (לא נראה שיש עיר כזו). בכל מקרה, דומה כי מתוארת אירופה המערבית. המחזאי עצמו נולד וגר בשווייץ.

3. **שם המחזה: ביקור הגברת הזקנה**. בדרך כלל נקבע שם של טרגדיה על פי שם הגיבור הטרגי. למשל: המלך ליר, המלט, מקבת, אנטיגונה. **בקומדיה** – נקבע השם על פי התופעה או תכונה של הגיבור: מהומה רבה על מאומה, חלום ליל קיץ, החולה המדומה, הקמצן. השם "ביקור הגברת הזקנה" איפוא אינו מסגיר מראש, אם לפנינו טרגדיה או קומדיה. בכל מקרה, יתואר ביקור חשוב. ואכן, כבר בפתיחה יש רמזים לביקור המיוחד והמסקרן. ככל שמתקדמים בקריאת המחזה, נוכחים לדעת, כי הביקור תוכנן היטב. אומרת קליר: "עזבתי וכולם צחקו...החלטתי שעוד אחזור" (74).

4. **המבנה**: 3 מערכות. שלוש המערכות מסתיימות **בקליימקס ובאנטי-קליימקס** (שיא ואנטי-שיא). "אני אחכה", אומרת קלייר בסיום המערכה הראשונה. השיא היה הצגת התנאי. "אני אבוד", אומר איל בסיום המערכה השנייה. השיא היה חסימת דרכו לרכבת. "הנה הצ'ק", אומרת קלייר בסיום המערכה השלישית. השיא היה הרצח. המיוחד למחז שלנו - האפילוג, קטע הסיום: שירת ההלל של בני העיר (כמקהלה מודרנית) לשגשוגה של העיר מחדש.

אפשר לציין שמתקיימת **הסכימה** של הדרמה: הקדמה מכינה--הסיבוך--השינויים-המפנים--שיא--התרה

אפשר לדבר גם על **משגה גורלי** של הדמויות העיקריות (ר' בהמשך).

5. הלשון בדרך כלל פשוטה, או אף סלנגית: "**קליר בכיס שלו...**". שימוש בלשון ציורית וגבוהה נעשה, כאשר קלייר מתארת את מה שעבר עליה ומה שיקרה לאיל: "מיליארדי-הפז שלי עלו והשתרגו עליה (על האהבה). הם הושיטו אליך את זרועות החנק שלהם, כדי לגזול את חייך" (99).

6. מצבים תאטרוניים: אנשים בתפקיד עצי יער, שינוי תפאורת בית הנתיבות: ממצב עלוב בתחילת המחזה למצב חגיגי ומפואר בסיום. מראות וקולות מושגים בעזרת תגובות מילוליות והבעות פנים.

ד. בעיית המחזה "ביקור הגברת הזקנה" – הקונפליקט הראשי (הסיבוך)

הקונפליקט (העימות) המרכזי במחזה שלפנינו: האם מוסרי להרוג אדם כדי לתקן עוול גדול שנעשה בעבר. תיקון העוול מותנה בנתינת כסף ובהבטחת רווחה כלכלית, כללית ואישית. גיבורת המחזה היא עשירה ביותר (גב' קלייר). היא דורשת להרוג את חברה לשעבר על בגידתו בה, (בגד בה כי הסתנוור מכסף). הוא הביא בזמנו שני עדי שקר שהעידו נגדה, מה שגרם לה השפלה ופגיעה גדולה בכבודה. היא בוחרת בעיקרון של **מידה כנגד מידה**. מה שעוד ממריץ אותה הוא **רגש הנקמה**. 45 שנה חיכתה לרגע הזה לרגע של נקמה צודקת, לדעתה. וכבעלת כוח, **המטרה שלה מקדשת את כל האמצעים שברשותה**. הקונפליקט הנוצר הוא: האם יסכימו בני העיירה לדרישתה הנוקבת? איך יגיב קורבן הנקמה שלה? האם ייכנע או ייאבק? האם יש לו הצדקות למעשיו בעבר, ושמבחינתו: עבר זמנו - בטל קורבנו?...

ה. ניתוח העלילה

מערכה א' – הקדמה - סיבוך - שיא ואנטי-שיא

הביקור המפתיע על רקע עיירה ענייה, ירודה כלכלית ומוזנחת. שיחת האזרחים מבטאת את המצב הנואש. יש ציפיות דרוכה לבואה של הגברת לעיירה. "שתבוא כבר, המליונרית", קורא אזרח ב'. איל מתנהג בתחילה בתמימות רבה. לעומתו היא קליר מתנהגת ביוהרה ובזלזול. היא מביאה עימה חפצים תמוהים, כמו ארון קבורה וכלוב ובתוכו פנתר שחור. לאט לאט נחשפות כוונותיה. רצח תמורת מיליארד (שיא). ראש העיר מסרב. לה יש זמן. היא תחכה (אנטי-שיא).

מערכה ב' - השינוי-מפנה – שיא ואנטי-שיא

מתואר השינוי ההדרגתי העובר על בני העיירה. כולם קונים דברים שלא היו להם קודם: טלוויזיות, מכונות כביסה, יין, בירה, נעלים צהובות, ואפילו שן מזהב! (ר' בסיכום על המוטיבים). ועוד קונים בהקפה, כלומר לא משלמים, כי ישנה הבטחה כי את הכל תשלם הגברת העשירה.

איל מתחיל להבין את מצבו הקשה: "אני המחיר, הם ישלמו בי... עם רמת חיים כזו - עולה הצורך להמית אותי", הוא אומר לשוטר (עמ' 55), ובהמשך אומר: אתם צדים אותי" (56), ובכך יש רמיזה גם לפנתר שברח מהכלוב ואחר כך יורים בו (65 , ר' פירוט נוסף בסעיף המוטיבים והסמלים).

אנשי העיירה משנים כאמור את יחסם אלי בצורה קיצונית.

ראש העיר מעשן סיגריות חדשות, עונב עניבה ממשי, מלגלג על איל, ואף אומר לו כי "אם לומר את האמת, התנהגותה של הגברת אינה כל כך לא מובנת... הידחת שני אנשים לעדות שקר, והבאת נערה לעברי פי פחת" (59). איל משיב לו תשובה עניינית: "פי הפחת הזה פירושו כמה מיליארדים" (שם).

ראש העיר ממשיך במתקפה. הוא מסיר את מועמדותו של איל לראשות העיר! גם הכומר כבר מתנכר לאיל, (המגלה כבר סימני פחד): "זה חיוני מה שעובר עליך... בגדת, לכן אתה חושב שגם בני העיר יבגדו בך" (63). הוא מציע לאיל לחזור בתשובה... או לברוח! (64). (שיא)

המערכה מסתיימת בנסיון הבריחה של איל מהעיר, אולם כולם מונעים ממנו לעלות לרכבת. הם מתעללים בו. הם אומרים לו שאף אחד לא יעצור אותו מלעלות, ובכל זאת הם מונעים ממנו לעלות. הוא מתמוטט ואומר: "אני אבוד". (משפט זה מהווה שיא ואנטי-שיא כאחד). לא ברור אם התמוטט איל בגלל ההמון המקיף אותו אִךְ התמוטט נפשית אִךְ שהעדיף למות פה בעיר כי מי יעזור לו בעולם הגדול?

מערכה ג' – לקראת פיתרון (התרה) - שיא ואנטי-שיא

איל מנסה בכוחותיו האחרונים להתגונן. כולם נגדו. המורה, ראש העיר, ואפילו בני משפחתו אינם עוזרים לו. נערך לו משפט אבסורדי. בסופו של דבר, סוגרים עליו והוא מת מחנק. (שיא)

זה מהתקף לב, קובע בציניות הרופא (109). גם ראש העיר מצטרף לאוירה האירונית-הלועגת: "הוא מת משמחה" (שם). עכשיו מגיעה קליר לסיפוקה. מניחים את גווית איל לרגליה. הוא נראה לה כמו פנתר שחור שהובס. היא עוזבת את המקום כשהיא מושיטה את ההמחאה המובטחת! (אנטי-שיא)

האפילוג – תמונת הסיום: שירת המקהלה (המודרנית)

מסופר כי העיר הגיעה למצב כלכלי משופר. היא הפכה לעיר מודרנית, מפותחת ועשירה. בני העיר עומדים בשתי קבוצות של מקהלה (הדומה למקהלה יוונית).

המקהלה שרה על הגורל הטוב שפקד את העיר. מעיר נידחת ועלובה היא הפכה לעיר משגשגת. כולם מצליחים בכל התחומים ומאושרים. על רקע השירה מופיעה קליר על האפיריון שלה. היא נראית כמו פסל-אבן של אלילה, עוברת בין שתי המקהלות. המקהלה מודה לה על נדיבותה. אחריה משתרך ארון הקבורה, בו נתון איל המת. המקהלה מסיימת בתפילה לאלהים שימשיך את השגשוג ומדברת על הערכים המקודשים של העיר. (אחד המשפטים מפתיע: "היא נושאת עימה

פיקדון" ר' פירוט בניתוח הדמויות-אנשי העיר). אכן, לפי שירתה, "הצדק" ניצח, ובא לגילן גואל. אין ספק כי המסתכל מהצד מבין כי זהו מצב אבסורדי וכואב ביותר.

ו. ניתוח הדמויות

קלייר

השם קלייר - פירוש ראשון: קלייר מציין צלילות, בהירות (לפי פנינה שירב, ר' ביבליוגרפיה). היא אומרת אמת נוקבת בנסיון להצדיק את מעשיה: "**העולם הפך אותי לזונה, ואני אהפוך אותו לבית בושת...**" ומייד באה דרישה נוקבת: **גילן תמורת רצח, שגשוג תמורת גווייה!**" (74-75). קלייר דורשת את העונש המירבי על הפגיעה בשמה הטוב והשפלתה בעבר.

פירוש שני: קלייר מציין גם "צופה את העתיד" (לפי פנינה שירב), ואכן היא הרי הבטיחה לחזור, היא ידעה בליבה שתחזור: "**החלטתי שעוד אחזור פעם**" (74). היא צפתה כי איל ימות מהתקף לב (33). היא מתכננת שכך ייראה הדבר. היא אף צפתה שימות מחנק (שם), ואכן, איל מת מטבעת חנק של חבורת האנשים שסגרה עליו (109).

ברבות הימים היא מתעשרת, עד שהופכת לאשה הכי עשירה בעולם! היא מענישה את שני עדי השקר שהעידו נגדה. היא קונה את כל מפעלי התעשייה ואת המשאבים הטבעיים של העיר ומרוששת את העיר, כדי שבבוא היום יראו בה מושיע ומציל, ואז תגשים את תוכניתה-נקמתה.

היא הדמות הראשית (הפרוטגוניסט). היא מפעילה את כולם, היא "כמו אלת גורל מהמיתולוגיה היוונית" (26). אלה הקובעת גורלות (רמז לאלמנט יווני במחזה המודרני).

בואה-הופעתה של קלייר ברכבת הדוהרת לפני הזמן שנקבע לה יכולה להיתפס אפוא כ**דאוס אכס מאכינה**= הופעת האל מתוך המכונה. במקרה שלנו: הרכבת. היציאה מהרכבת חרצה גורלות!

לקלייר בעלים רבים: בעל מספר 7, אחריו מספר 8 ואחריו מספר 9... , אך ילדים אין לה (אולי בגלל הזנות או הנכות מהתאונה?...), ועובדה זו אולי הכי כואבת לה.

קלייר מסבירה את התנהגותה ואת מעשיה: "**אהבתי לא יכלה למות, וגם לחיות לא יכלה. היא הפכה למשהו מרושע, כמוני...**" (99).

היא הפכה אפוא לחסרת רגשות. גם איבריה התותבים לאחר התאונה הגבירו מצב זה. הם, איבריה התותבים, מסמלים את התנהגותה הלא אנושית.

אפשר לשאול שאלה: מדוע היא כה אכזרית? מדוע אינה מסתפקת בעונש מאסר?

התשובה: היא נפגעה ביותר מהעוול שנגרם לה. בצאתה את העיר צחקו לה! מעונש מאסר יוכל איל להשתחרר בבסוף. כל שנה שחלפה רק הגבירה את הזעם והכאב. רק עונש מוות ידגיש כמה היה גדול העוול וכמה היא חזקה עכשיו!

אפשר לשאול שאלות נוספות: האם כך באה קליר על סיפוקה? האם יהיו לה עתה שאיפות חדשות, או שמא תתחיל להרגיש רגשות אשמה וחרטה כגיבור טרגי שהבין כי בעצם עשה מעשה נורא? התשובה: לפי המתואר במחזה היא כבר חסרת רגשות לגמרי ולא "מתאים" לה לחוש רגשות אשמה, אבל אולי מעכשיו תתחיל להרגיש באמת זקנה...

איל

היה חבר של קליר. היתה ביניהם אהבה גדולה. היא נכנסה להריון. הדבר גרם לו בעיה. הוא נאלץ להזמין עדי שקר כדי לטעון על חפותו. קליר בהריון, אך לא ממנו! ואז יכול היה לשאת אשה, בעלת מכולת עשירה.

45 שנה לא חשב איל על מעשהו. נולדו לו שני ילדים - בן ובת, חי וראה בטוב. אפילו מציעים לו להיות ראש העיר. לפתע מגיעה קליר ומתחיל הסיבוך. בתחילת הביקור הוא לא העלה על דעתו, שבהמשך הביקור היא תתנהג אליו בצורה כה אכזרית.

נפרט להלן את ההתפתחות ההדרגתית בהתנהגותו, מתחילת המחזה עד לסימו.

ההתפתחות: תמים-מבוהל-נלחם-נרצח

נסקור להלן את עיצוב דמותו לאורך המחזה

מערכה א'

א. "החיים הפרידו ביני לבין קליר", הוא מספר לכומר ולראש העיר. הוא מנסה לספר סיפור פשוט מהחיים (12). בהמשך: "אילו לא הפרידו בינינו החיים"

(31), הוא אומר לקליר בגעגועים ובתמימות.

ב. בפגישה ראשונה ביער הוא אומר לקליר: "...עשיתי הכל למענך... למענך התחנתני עם מתילדה" (קליר: "היה לה כסף"). איל: את היית צעירה ויפה, והיה לך עתיד. רציתי שתהיי מאושרת בחיים. לכן ויתרתי על האושר שלי"

(29). איל מנסה לגמד את מעשיו הקשים. אולי כעת הוא מיתמם. הוא מנסה להשפיע על קליר. בבחינת: ראי כמה טוב הייתי בעצם. אל תדוני אותי לכף חובה.

מערכה ב'

ג. הכומר צועק לו: ברח (עמ' 64), והוא אכן בורח, אבל מלווה אותו ההמון (כולם) לרכבת, אחר כך חוסמים אותו מלעלות. היתה לו הרגשה כזו, ש"מישהו יעצור אותי", הוא חוזר ואומר. הוא מנסה לברוח, אך כאמור מקיפים-חוסמים אותו ואז הוא אומר: "אני אבוד". (יש הטוענים, כי איל הרגיש שבעצם בכל מקום ירדפוהו או שירגיש נרדף בעצמו, לכן אולי לא התאמץ כל-כך לעלות. אם למות, אז עדיף פה בגילן. אולי ירחמו עליו בסופו של דבר).

מערכה ג'

ד. איל אמנם מודה בפני המורה על העוול שגרם לקליר, אבל בסיום דבריו הוא רומז על כך שלא יעשה לעיר חיים קלים: **אני עשיתי את קלרה למה שהיא...להעמיד פנים של חף מפשע?..אני לא יכול לעזור לעצמי. וגם לא לכם" (ע' 85).**

ה. איל נואם ומסביר לראש העיר מה עבר עליו, ובסוף דבריו הוא קובע: **"אני אציית לפסק דינכם, ויהיה מה שיהיה....אתם יכולים להרוג אותי, אני לא מתאונן, לא מוחה, לא מתנגד, אבל לא אוכל לפעול במקומכם" (ע' 91).** הוא מוכן למשפט ויקבל עליו את הדין, אבל חוזר ומדגיש כי לא יעניש את עצמו (כמו שראש העיר מבקש) או יבקש עונש על עצמו (כמו גיבור טרגי במחזה היווני). האחריות תיפול על תושבי העיר! דברים אלה מעידים כי הוא רוצה לגרום להם יסורי מצפון, וכך אולי יסוגו מרצונם להענישו כה קשה.

ו. בפגישה שנייה עם קליר ביער (97-98) הוא שואל את קליר על התינוקת. הוא מנסה למצוא מכנה משותף ביניהם, לעורר בה ריגוש, שיעורר את רחמיה, אבל כך הוא מאשר, לאחר הרבה שנים, את אחריותו על התינוקת, ובזה הוא גם מסתכן, כי בצורה זו הוא מזכיר לה את כאבה הגדול: הבת-התינוקת שמתה!

ז. (104) במשפט "הדמוקרטי" נגדו, כולם מרימים ידיים, אך הוא אינו מרים יד, בבחינת איני נכנע גם כשכולם נגדי!

ח. (105) הוא זועק קריאת כאב נוגעת ללב: "אלוהים!" ברגע של "עשיית" הצדק המגוחכת והמזויעה המתרחשת מול עיניו.

ט. (106) איל כבר אינו חוזר על הצעקה "אלהים" כבקשת הצלם, כי הוא יודע שהדבר מגוחך (או שאין לו פשוט כוח).

י. קטע הסיגריה: הסיגריה היא אחד המוטיבים במחזה. קליר, ראש העיר, קליר ובנו של איל עישנו להנאתם. בסיום המחזה מעשן איל סיגריה על-פי בקשתו האחרונה לפני גזר הדין. הכומר, השוטר וראש העיר שותפים בהצתת הסיגריה הניתנת לו. מבחינה סמלית הם משתתפים בהוצאתו להורג. כאמור, איל מעשן, אך לפתע ראש העיר מאבד את סבלנותו ורומז לו שהגיעה הרגע הגורלי. כשאייל קם, לפתע הוא שומט את הסיגריה ודורך עליה לכבותה (108). אפשר לשאול: מה היה איכפת לו שתישאר דולקת?! התשובה היא שאיל רוצה לעשות פעולה עצמאית אחרונה, המבטאת את השניות האחרונות שלו כאדם חופשי! הוא גם הספיק לטעון דקה קודם כי אינו פוחד!(שם). יש לו אפילו אומץ לומר לכומר, שמוטב שיתפלל למען העיר גילן ולא יתפלל למענו! (שם). בכוח ניצחו אותנו, אך לא ברוחו!

השם: איל, בצרפתית משמעו **הוא**, כלומר כל אחד יכול היה להיקלע למצב דומה. אומר המורה: **"יום אחד גם לנו יקרה מה שקורה לך"** (ע' 86). איל הוא סמל להוא אחר שעלול לקרות לו מה שקרה לאיל (לפי המחזה, יש סיכוי רב לכך).

ז. האם איל הוא גיבור טרגי?

נשאלת שאלה: האומנם מה שעשה איל הוא מעשה נורא-מביש? האם היה **מודע** למעשה שעשה? ברגעי המשפט והרצח הוא מגיע לידי גדולה נפשית! (כדברי המחזאי באחרית דבר). בכלל, מוות-

רצח כמו של איל מביא את הקורא **להזדהות** עם כאב של אדם, שנערך לו בעצם לינץ' ציבורי, והוא נרצח בצורה כה אכזרית!

א. נבחן בכלים ספרותיים את מצבו הטרגי של איל על-פי 4 העקרונות של דורותיה קרוק (בספרה "יסודות הטרגדיה").

1. **מעשה מביש**: איל הזמין שני עדי שקר, ובכך פגע קשה במעמדה ובכבודה של קליר. מצד אחד, אפשר היה להתאושש מהמכה שהנחית עליה. מצד שני, קליר טוענת שלא. אולי הרגישה הרגשת מוות בליבה?
 2. **יסורים מתמשכים**: אין לו כלל ייסורים מתמשכים. הייסורים מתעוררים רק עם בואה של קליר ורק לאחר השינוי כלפיו מצד התושבים.
 3. **ידיעה-מודעות**: איל מתחיל להבין שעשה מעשה קשה, ובכך הוא יוצר הזדהות מסויימת עם מצבו הקשה.
 4. **אישור ערכים מחדש**: א. איל לוקח אחריות, והוא מוכן למות (הוא רואה במותו כפרה על מעשיו-חטאיו), אבל הוא מבקש שגם אנשי העיר יקחו אחריות לעונש שהם גוזרים עליו! (מגלה ערמוניות?).
- ב. עם מותו "הושבו" (אושרו – בלשונה של קרוק) הסדר והצדק על כנם, אבל אוי לצדק כזה, צדק הגובל באבסורד מזויע.

סיכום: איל אינו גיבור טרגי על-פי הבחנות אלה. הטרגדיה היא של כל אנשי העיר, מה שמאפיין מחזה מודרני.

ח. תושבי העיר: מה עושים כדי להיחלץ מהדילמה הטרגית?

דילמה-קונפליקט: להסכים לרצח או לא? הקונפליקט נפתר: עבור כסף יתבצע הרצח! יש גם הצדקה: עשיית צדק על אי-צדק בעבר. סיבה נוספת, אולי עיקרית: העיר ענייה. למה לא לחיות ברווחה? אפילו לא צריך לשלם בינתיים. קונים בהקפה. קונים בירה, סיגריות, בגדים. אין כבר עימות פנימי, אין יסורי מצפון. מכירת המצפון מתבטאת בהתנהגות הבאה, התנהגות ההופכת למוטיב. לפנינו שלושה מוטיבים:

מוטיב השתיקה - ראש העיר מבקש מאיל שישתוק, ולא – העניין ייגמר בלי משפט (אספה) בכלל (90). במשפט עצמו כולם שותקים, כאשר ראש העיר שואל אם מישהו רוצה לשאול את איל שאלה אחרונה, או לומר משהו על המענק של קליר (104). **השתיקה** מאשרת את הצביעות ואת ההתחמקות מהאמת האכזרית!

מוטיב הדיבור הכפול - משקף את ההיסחפות של אנשי העיר אחר ההחלטה לנטוש את איל. במרדף אחר איל, בניסונו להגיע לרכבת, חוזרים כולם בלעג: "כאן הכי בטוח, הכי בטוח" (66). כשהוא מנסה לעלות לרכבת, כולם: "עלה כבר! עלה כבר!" (68). כשאיל מרגיש ואומר שמישהו יעצור אותו בעלייה לרכבת, כולם קוראים בהדגשה ובלעג: "אף אחד! אף אחד!" (69). יש לזכור כי את שיטת הדיבור הכפול רכשו בני העיר משני משרתי-סריסיה של קליר. "אנחנו השתנינו, אנחנו השתנינו", חוזרים הם כאשר מציגה אותם קליר לפני איל (38). ואכן, גם במשפט הנערך לאיל חוזרים כולם על כל משפט שמכריז ראש העיר: "אלא למען הצדק" ... "ולמען

המצפון... "למען לא יינזקו נשמותינו" (106). כאמור, החזרה הזאת מסמלת את ההליכה כעדר עיור אחר הכוח (ר' להלן מוטיב העיורון).

מוטיב העיורון - יש גם לזכור כי שנים ממשרתיה, קובי ולובי, הם סומים (כעונש על עדות השקר, עונש של קליר). העיורון משקף-מסמל גם את ההליכה של אנשי העיר בעיניים עצומות אחרי כוחה ועוצמתה של קליר.

סיכום: בכל מקרה אפשר לקבוע כי האנשים חיים בצביעות רבה. הם מתנכרים לחברם. הם מצדיקים זאת בעוול שגרם לקליר. כדי להענישו הם מעוותים את מערכת המשפט ובורחים מאחריות (ר' מוטיב הצלינדר בסעיף המוטיבים). מה רע בעצם לחיות חיי מותרות ולא לחשוב על עיוות משפטי? אולם בסתר לבם הם יודעים כי היא נושאת **משא יקר** (113), כלומר: הם שילמו בחטא כבד על עושרם.

המשא היקר הזה מכונה גם **פיקדון** (שם). מה הכוונה? האם הם התחייבו לשתוק ולא לומר מילה על מה שקרה, כי אם יפתחו את פיהם, או אז היא תחזיר להם את הפיקדון (הגופה), כדי להזכיר את הקלון שנעשה פה! ואולי ההסבר למושג פיקדון רומז לכך שיבוא יום והם ירצו **לפדות את הפיקדון**? אולי, אך אפשרות זו היא קרן האור היחידה במחזה...

כיצד מתנהגות שאר הדמויות

בני משפחת איל- הבן קונה מכונת חדשה ומשחק טניס, האם קונה מעיל פרוה, והבת הולכת לחוגים, אנגלית וצרפתית. עד כדי כך מתנכרים לאבי המשפחה.

ראש העיר (מייצג את השלטון, ההנהגה, הסדר): בהתחלה סירב בתוקף לבקשת קליר, אך בהמשך שינה את דעתו. מציע לאיל שיהרוג את עצמו. תסיק מסקנות, הוא מוסיף ואומר לאיל: **"...אתה מאיים עלינו..."** (91). לפתע מדבר על צדק וערכים. בסיום מתנהג בצביעות ובזלזול. איל מת משמחה, הוא מצהיר.

השוטר (מייצג את השמירה על החוק): מזלזל באיל. בהמשך, מתנהג כלפי איל באגרסיביות: הודף אותו, מקים אותו בגסות ברגעיו האחרונים.

המורה-מנהל (מייצג את החינוך ההומניסטי): לקראת הסיום הוא מודה כי לאט לאט הוא הופך לרוצח (86). הוא גם יודע להתנסח בצורה דמגוגית יוצאת מן הכלל: **"לא בכסף מדובר כאן (תשואות רמות)...החירות היא המונחת על כף המאזניים כאשר פוגעים באהבה לזולת... מטעים את בית המשפט ומביאים אם צעירה לידי מצוקה נוראה (צעקות בוז – לעבר איל)"** (102-103). פתאום הוא מבקש הזדהות מלאה עם קליר המסכנה. ואולי באמת סבלה קליר מאוד, אבל בהמשך הוא מוסיף: **"היש בכם, אנשי גילן, רעב כזה של הרוח, ולא הרעב האחר, החילוני של הגוף..."** (103). נו באמת. הם נוהים אחרי רעב רוחני... הצחקת אותנו, אדוני המורה-מנהל! לשיא הוא מגיע בדבריו הבאים: **"רק אם תסרבו מעתה בכל תוקף לחיות בעולם של אי צדק, רק אז רשאים אתם לקבל את מענק המיליארד של הגברת..."** (שם). במלים פשוטות: הוא מנסה לטהר את השרץ בק"ן טעמים!

הכומר (מייצג את הדת): בתחילה הוא מייעץ לאיל לברוח. בהמשך, הוא מציע לאיל להתפלל, ולקראת הסיום, **אני אתפלל למענך**, הוא מבטיח ספק באמת, ספק בצביעות.

הרפא (מייצג את הרפואה, המדע): בסופו של דבר, משתף פעולה. הוא מכריז כי איל מת מהתקף לב.

ט. מוטיבים וסמלים (חלקם משמשים כרמזים מטרימים)

1. **העברת הצילינדר** (כרמז מטרימים): עם בואה של קליר לעיר מעבירים בעלי תפקידים צילנדר מראש לראש: המורה לראש העיר, וראש העיר מעביר בחשאי לכוומר, וזה האחרון מעביר במבוכת-מה חזרה לראש העיר (21-22). האם לפנינו טקס רגיל או מיוחד? בכל מקרה, למה המבוכה והחששיות? לכן, הטקס נראה מגוחך ביותר, אך ייתכן כי העברת הצילינדר מסמלת את העברת האחריות מאיש לאיש, או יותר נכון: מסמלת בעצם את הבריחה מהאחריות, וזו הופכת למוטיב חשוב בהתנהגות אנשי העיר.
2. **ארון קבורה**: לכאורה חשבנו כי הוא מיועד עבורה, אך מייד התברר כי כוונתה לאיל. ואכן, בסיום הוא מוכנס לארון הקבורה. הארון הוא פרט עלילתי, אך הוא משמש גם רמז מטרימים למותו של איל. הוא מסמל את המוות שמביאה עימה קליר לעיר. (המוות הופך למוטיב מרכזי במחזה. נזכור גם את התינוקת המתה).
3. **פנתר שחור**: קליר הביאה עימה פנתר שחור בכלוב. בהמשך יורים בפנתר שברח מהכלוב (האם קליר שחררה אותו?). היריות פוגעות בפנתר, והוא מושלך לפני חנותו של איל (65). מתברר אפוא כי גם הפנתר השחור היה רמז מטרימים לגורלו של איל. הצבע השחור מתקשר לארון הקבורה שהביאה עימה בבואה לעיר. (ר' לעיל).
4. הצבע **צהוב-זהוב** הוא מוטיב חשוב ביצירה. כולם קונים נעלים צהובות, לשוטר שן מזהב. הם מחקים את קלייר. צבע שערותיה ג'ינג'י. היא גם דרה בעיר, איך לא, במלון "האפוסטל המוזהב". צהוב-זהוב-אדום מתקשר אפוא לעושר הרב שלה, עושר השווה זהב! אין לשכוח את הקשר למונח "הבהלה לזהב", שמשמעו: רדיפה אחרי הממון. גם בעלה הראשון המליארדר היה ג'ינג'י (29, מקריות?).
5. **המעגל**: בסיום מערכה שנייה סוגרים על איל את העלייה לרכבת. בסיום מערכה שלישית סוגרת עליו ערמה אנשים. המעגל מסמל את הרבים המתנכלים וחונקים את היחיד! (פנינה שירב: "המעגל... הוא אכן סמל המסכם את עלילת המחזה כולו..." "עמ' 110 במאמרה).

י. שילוב יסודות טרגיים-קומיים - אבסורדיים

1. בעלים כמספרים - קליר "צורכת בעלים". יותר מזה. בעל מס' 7 נדרש להתאמץ לחשוב! בעל מס' 9 נדרש להפסיק לחשוב! היא מהתלת ומתעללת בהם. עוד מעט תחליף גם את הבעל הזה. אנשים נחשבים אצלה כחפצים שניתן להחליפם בכל עת.
2. המשרתים נושאים שמות מצחיקים: קובי-ולובי-רובי-טובי. כולם הפכו לסריסיה של קליר (גם אנשי העיר הופכים לסריסיה). קובי ולובי הם סומים, והם נוטים להכפיל את משפטיהם (38), מה שיוצר גיחוך רב, אך רומז גם שהפכו לאוטומטים, כנועים לכוח חזק.
3. קליר מביאה עימה לביקור ארון קבורה. בתחילה אפשר היה לחשוב כי הארון מיועד לגברת הזקנה, אך מתברר די מהר כי הוא מיועד לאיל. לפנינו מצב אירוני מובהק.

4. האפיריון (שעליו היא נישאת) - מקורו בלובר המכובד, אך הוא נישא על ידי צמד גברתנים בעלי עבר פלילי. לפנינו עירוב הגבוה עם הנמוך – אלמנט גרוטסקי (=מעוות)!
5. אירוניה גרוטסקית - איל מת מחנק, אך הרופא קובע כי איל מת מהתקף לב! וראש העיר מוסיף כי הוא מת משמחה, לא פחות ולא יותר!
6. התקשורת אינה מבחינה בהצגה האירונית-הגרוטסקית. היא מתייחסת אליה כאל אירוע אמיתי ורציני.
7. גברת זקנה - בת 62 נחשבת זקנה? הרי יש לה עוצמה אדירה! היא כלל אינה מתנהגת כזקנה! כלומר, לפנינו אירוניה המתבטאת כבר בשם היצירה. (אולי הכוונה בזקנה ל 45 שנה שעברו עליה בצפייה לנקמה?)
8. ביקור - בדרך כלל משמעותו חיובית, מפגש של ידידים, אך במחזה הביקור היה זה ביקור אימים! (גרוטסקי עד כדי אבסורדי!).

סיכום: מחזה טרגי-קומי

היסודות הקומיים בתוספת אלמנטים גרוטסקיים-אבסורדיים יוצרים מחזה טרגי-קומי או מדויק יותר: טרגי-קומי-גרוטסקי

יא. הרעיונות והמשמעויות

1. מה גדול כוח **הכסף**, הכל אפשר לקנות בכסף, גם משפט!
2. אנשים אוהבים חיים קלים ונוחים. העושר לא עלה להם במאמץ. הם "פשוט" הקריבו את חברם למולך-קליר. הם נקיים, מצפונם שקט (אם כי אולי יום אחד מישהו יפתח את הפה, ואז הם עלולים לקבל את הפיקדון בחזרה..).
3. כוחה של **נקמה**. הזמן אינו מרפא כאב, כעס, וכמובן לא עוול, הנגרם כתוצאה מפגיעה בכבוד האישי. (נקמה של אישה! האם גם גבר היה נוקם עד כדי כך, ומה היו אומרים אז?).
4. אי אפשר לברוח מאחריות. אפילו יעבור זמן רב, יבוא יום ויתבעו אותך על מעשיך.
5. (המשך ל 4) לפתע פתאום יכול האדם להיות מרוסק לגמרי (איל).
6. עולה הבעייה של **עונש** על-פי "מידה כנגד מידה"? היש בכלל תשובה הולמת לעוול?
7. **האם יצרי האדם השתנו מאז שחר ההיסטוריה?** מה שעשה איל לקליר היה עיוות משפטי, ומה שמחזירה לו קליר הוא גם עיוות משפטי. מה השתנה אפוא בעולם? מה שהיה הוא שיהיה...!? הדבר מתבטא גם במקום ההתרחשות. העיוות הכפול נעשה באותו מקום: מלון "**האפוסטל המוזהב**".
8. (המשך ל 7) העולם נראה **עולם אינטרסנטי ומושחת**.
9. מאבק של **יחיד** (איל) **הנלחם על חייו**. יחיד מול רבים.

10. האם כך נראים פני החברה, או שלפנינו חזיון קיצוני המתאר מה **עלול** לקרות, אם אנשים ימשיכו **לסגוד לכסף**?

פעילות יצירתית

א. נסו לכתוב מערכון: **ביקור הגבר הזקן**

ב. **משפט** לקלייר: האם מוצדק שכך תתנהל, עד כדי רצח?

משפט לאנשי העיר: למה רצחתם את איל?

שאלות לסיכום וחזרה

1. א. האם איל היה צריך להרוג את עצמו כדרישת ראש העיר, או להתאבד כשאף אחד לא יראה?
ב. מדוע בעצם לא התאבד?
2. האם היית מסכים להרוג אדם בשביל רווחה כלכלית, במיוחד, אם יש הצדקה מסויימת, שהאיש חטא בעבר (השפיל וביזה את כבוד האדם).
3. איזה עונש אחר אפשר היה לתת לאיל?
4. כתוב על 3 מוטיבים ועל 3 חפצים סמליים במחזה. מה תרומתם למשמעות היצירה?
5. השווה את המוטיבים הבאים: **השוחד- הממון, נאמנות למשפחה, יחיד מול רבים, המוות –** במחזה הקלאסי ובמחזה המודרני. האם
6. מה סוג המחזה המודרני שלמדת? פרט והסבר. האם אתה מכיר מחזה מודרני נוסף?
7. במה מתבטאת הטרגיות במחזה? או: אין במחזה המודרני גיבור טרגי, ובכל זאת לפנינו מחזה די טרגי. הסבר.
8. א. כיצד נוצר הסיבוך במחזה, מהם המפנים הבאים בעקבותיו, מהם השיאים השונים במחזה, ומה תפקיד האפילוג? ב. מהו המשגה הגורלי של שתי הדמויות הראשיות במחזה?
9. כוחה של האמת, לפי המחזה. מהן התוצאות של גילוי האמת על הדמויות השונות?
10. כיצד מוצגת השפעתו של העבר על ההווה, לפי המחזה.
11. כיצד ניתן לפרש את המשפט שאזרחי העיר אומרים בסיום: **"משא יקר נושאת היא, פיקדון הוא עימה."** מה המיוחד בו?
12. א. על מה מעידים הדברים הבאים של קלייר, או: מה המיוחד באמירה הבאה, מבחינת התוכן והסגנון: **"העולם הפך אותי לזונה, ואני אהפוך אותו לבית בוש...גילן תמורת רצח, שגשוג תמורת גווייה!"** (74-75)?
ב. האם קלייר מצטיירת כדמות אל מיתולוגית או כאדם נוקם ללא מעצורים? פרט והסבר.

ביבליוגרפיהמקוב

דירנמט, פרידריך, **ביקור הגברת הזקנה**, תרגום טוביה קשת, אור עם, תשמ"ג, הקדמה והערות המחבר בסיום המחזה

מחקר

פנינה שירב, מסך ומסכות, תל, תשמ"ט, עיון ב"ביקור הגברת הזקנה", עמ' 83-115 (נעזרנו מאוד במחקר זה!)

ורבר, ראובן, עלון למורה לספרות מס' 19, דיון בדילמות המוסריות במחזה לאור עיון בספר 'משנה תורה' לרמב"ם, עמ' 78-92

אירי ריקין, על התקלה מאת פ. דירנמט, נובלה גרוטסקית, מעריב, מוסף הספרות